

1 Overzicht van de stand van het onderzoek

1.1 Overzicht van Koelmans geschriften over of tegen het cartesianisme

De diverse publicaties van Koelman over het cartesianisme worden nu eerst kort genoemd. Bij de bespreking van deze geschriften volgt later een uitvoeriger weergave van de inhoud.

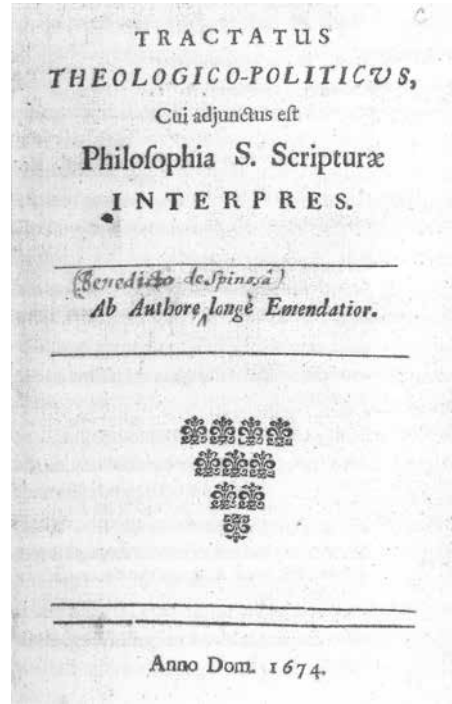
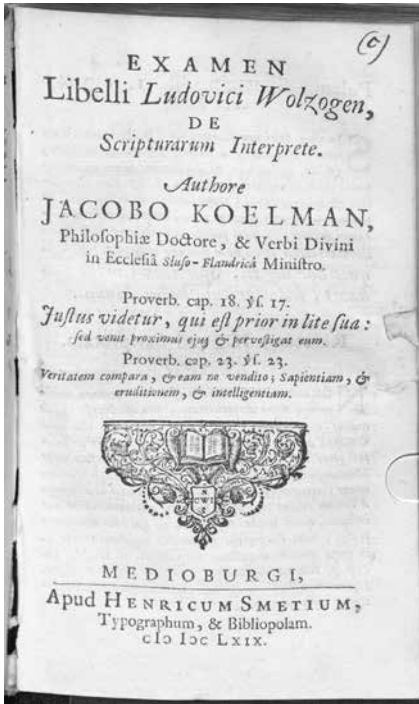
1.1.1 Tegen Wolzogen

Het eerste geschrift van Koelman tegen het cartesianisme dateert van 1669, uit de periode dat hij nog in Sluis als predikant diende. De titel luidt *Examen Libelli Ludovici Wolzogen*, en het verscheen in Middelburg. Ludovicus Wolzogen (1633-1690) was de zoon van een Oostenrijks baron, Johann Ludvig von Wolzogen, die naar Nederland was uitgeweken.¹ Hij werd predikant o.a. in Middelburg en in 1664 hoogleraar kerkgeschiedenis in Utrecht. Hij

Johann Ludvig von Wolzogen.

1. Zie over hem *NNBW*, Deel 10, www.dbnl.org/tekst/molh003nieu10_01/molh003nieu10_01_1966.php; *BLGNP*, deel 1, 436.

schreef tegen het werk *Philosophia sacrae scripturae interpres* van Lodewijk Meyer (1629-1681): *Libri duo de scripturarum interprete contra exercitorem paradoxum* (Utrecht 1668).

Koelman bestreed bij Wolzogen de cartesiasanse beginselen in diens omgaan met de Heilige Schrift en voert in tien hoofdstukken argumenten aan tegen de wijze waarop Wolzogen met de Bijbel omging. Aan het slot is een brief van ds. N. Barentzonius, predikant in Goes, opgenomen.

1.1.2 Waarschuwingen voor studenten

Driemaal heeft Koelman de theologische studenten aangesproken ten aanzien van de gevaren waar ze tijdens hun studie aan blootstonden. Mogelijk waarschuwde hij daarin ook voor het opkomend cartesianisme.

Zijn vertaling van *De Strijdt tusschen Vleesch en Geest*, van Mr. Chr. Love, gepubliceerd in 1656, liet hij voorafgaan door een 'Kristelijke aanspraake aan de Nazireërs des Heeren'. Koelman was zelf nog student toen hij dit werk vertaalde. Hij wijst hier op het missen van, en de noodzaak van geestelijk licht, een Godzalig leven, bevindelijke kennis van de godgeleerdheid en een hartelijke liefde tot de gemeente, die nodig zijn om in het ambt te dienen. We vinden hierin geen verwijzing naar nieuwe filosofische opvat-

tingen, maar in de ‘Toe-eigeningh’ aan Daniel Beukelaar wel een aanklacht tegen zijn tijd, omdat de mensen grote lust hebben elkaar veel twistvragen voor te stellen, ‘en daar van met groote hevigheid en geroep te handelen’, waardoor men slechts in goddeloosheid toeneemt.²

In zijn tweede aanspraak aan studenten – in zijn vertaling van de *Ettelyke Gronden van de Christelycke Religie*, van Mr. Hugo Binning, gepubliceerd in 1678 – komt hij in de ‘Toe-eygening aen de Studenten der H. Godtgeleertheyt in de Academien van Leyden, Franeker, Groningen en Utrecht’, op de aanspraak van 22 jaar ervoor terug. Hij was destijds net klaar met zijn filosofische studie en bezig met de theologische, zo schrijft hij. Toen al, zo zegt hij, wilde hij de studenten in de theologie waarschuwen tegen de ‘klippen en sanden’ die de jonge studenten op de academiën plegen te ontmoeten en waaraan hij zich ‘nevens vele anderen gestoten’ had. Hij schrijft dat hij zich te veel heeft ingelaten met ‘ydele en dwaaze vragen’, en dit, zo moet hij tot zijn schande bekennen, ‘tot nadeel en af-neming van de Godtzaligheidt, en tot toe-neming en aanwas in godtloosheidt’. Hij wilde studenten leren voorzichtiger te zijn en dankte God dat Hij zijn ogen verlicht en zijn begeerte van ‘die dwaaze wijsheidt’ afgetrokken had.³ Het is niet duidelijk of hij hier denkt aan bepaalde onderdelen van zijn filosofische studies. In ieder geval maakt hij ook hier nog geen melding van het cartesianisme.

In het vertaalde werk van Franciscus Rous, *Het binnenste van Godts Koninkrijk, of de Hemelse Academie*, in Amsterdam gedrukt in 1678, schrijft Koelman weer een ‘Aenspraek aen de Studenten der H. Theologie’. Dan wijst hij wel nadrukkelijk op het gevaar van de leer van Descartes⁴, naast de noodzaak om naast de schat aan kennis en wijsheid die zij aan de academie vergaderen, te zoeken naar een schat van zaligmakende genade, om die ten eigendom te krijgen, om straks in de gemeente dienstbaar te kunnen zijn. Hij verwijst daar naar de twee voorwoorden in bovengenoemde werken.⁵

1.1.3 Zijn *Pointen van Nodige Reformatie*

In Koelmans andere publicaties komt het cartesianisme niet meer dan terloops ter sprake. In zijn *Pointen van Nodige Reformatie*, die hij in 1678 uitgaf onder het pseudoniem Christophilus Eubulus, schrijft Koelman enkele

2. Chr. Love, *Den Strijdt tusschen Vleesch en Geest*, Utrecht, Henricus Versteegh, 1656, *3.

3. Hugo Binning, *Ettelijcke Gronden van de Christelijcke Religie*, Rotterdam, Pieter van Veen, 1678, *2 verso.

4. Zie hierover onder 1.2.5 en 2.4.

5. Het luidt: ‘de Toeeygening aen de Studenten der H. Godtgeleertheyt in de Academien van Leyden, Franeker, Groningen, en Utrecht’.

malen over de invloed van het cartesianisme van professoren in de filosofie op theologische studenten⁶, bijvoorbeeld als hij het heeft over de vrijheid die sommige professoren in de filosofie en theologie willen hebben, als ze ‘ongewoone/qualijk-luydende/periculeuse/aanstootelijke stellingen beschermen’ en geeft dan als voorbeeld wat een professor in de filosofie in Utrecht in 1666 heeft verdedigd, namelijk dat een filosoof, als hij onderzoekt of er een God is, daaraan ‘moet twijffelen totdat hy dat vindt’, met de stelling dat de gezonde rede leert ‘dat de twijffeling niet alleen nuttig maar noodzaaklijk is, om een Atheïst te overtuigen, indien er een is’. Het gaat duidelijk om cartesiaanse stellingen, maar Koelman verzwijgt dit daar verder.⁷ Even later maakt hij melding van de waarde van de filosofie, als hij zegt dat de kennis ervan samen met de kennis van de Griekse en Hebreeuwse taal in een classicaal examen van de proponenten moet worden onderzocht, omdat hij die kennis nodig acht om de ‘Exceptien of Objectien van Atheïsten. Turken, Heydenen en Jooden’ over enig verschilpunt uit de natuurlijke redenen, filosofie of grondtekst zou kunnen oplossen.⁸

In een hoofdstuk ‘ontrent Profaniteyten, heyllooshede, ende Landt- en Kerk-verwoestende, en Godt-tergende grouwelen en zonden’ schrijft Koelman over een ‘Cartesiaans theologant, die befaamt is wegens zijn schandaleus schrijven over den uytlegger der H. Schrift’. Hij zal hier Wolzogen bedoelen, wiens naam hij niet noemt. Hij schrijft verder daar over atheïstische gevoelens en geschriften die in ons land uitgegeven zijn en noemt ‘den Prae-Adamiet, den Bloemhof, van Kourbach. Spinosa’s Discursus, Cartessii Meditationes &c. Hobbes Leviathan, Brouwne Religio Medici, Las Cour Politike Discoursen, Charron, de Sagesse, en verscheyde andere.’⁹ Bij paragraaf 481, die handelt over het drukken van slechte boeken, noemt hij dan weer ‘dien Engelschen Atheïst Hobbes en zijn boek Leviathan, waar uyt dien elendigen en rampzaligen Spinosa veele van zijn Atheïstische Concepten had samengebracht in zijn Discursus, gelijk mede M. Adriaan Koerbach zijnen Bloemhof en diergelijke Atheïstische boeken meer’.¹⁰

6. Christophilus Eubulus (pseudoniem), *De Pointen van Nodige Reformatie ontrent De Kerk, en Kerkelijke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt*, Vlissingen, Abraham van Laaren, 1678, 79, 83.

7. *Ibid.*, 79.

8. *Ibid.*, 87, 88.

9. *Ibid.*, 295.

10. *Ibid.*, 320-322.

1.1.4 Brieven aan Bekker

De tweede gepubliceerde uitgave met betrekking tot het cartesianisme betreft een brochure met *Eenige Originele Brieven, Geschreven aan Balthasar Bekker*, gepubliceerd door Koelman in Amsterdam, in 1692. Hierin is een brief van Koelman opgenomen waarin hij Bekker ‘broeder’ noemt en probeert hem persoonlijk tot herroeping van zijn opvattingen te brengen.

1.1.5 Tegen het cartesianisme in het algemeen

Het derde geschrift over dit onderwerp is het meest bekende; het draagt de titel *Het Vergift Van de Cartesiaansche Philosophie grondig ontdekt en verscheen* – evenals de brieven aan Bekker – in 1692 in Amsterdam. Het is gericht tegen de filosofie van Descartes, die zijn invloed deed gelden in universiteit en kerk. Ze werd bijzonder ook het land ingedragen door de geruchtmakende publicatie van Bekker, *De Betoverde Weereld* (Daniel van den Dalen, Amsterdam, 1691), die Koelman wilde weerleggen. Maar hij vond het beter om daar deze publicatie aan vooraf te doen gaan, zo schrijft hij in zijn voorwoord ‘Aan den Leeser’.

René Descartes.

1.1.6 Tegen Bekkers *Betoverde Wereldt* in het bijzonder

Een vierde uitgave, ook in 1692, is speciaal gericht tegen een publicatie van Balthasar Bekker (1634-1698) en draagt als titel *Wederlegging van B. Bekkers Betoverde Wereldt*. Koelman heeft hierin naar eigen zeggen Bekkers boek 'uit Tien generale Hoofden en Consideratien' weerlegd.¹¹

1.1.7 Een vertaald spookverhaal

Achter in het geschrift tegen Bekker heeft Koelman, met aparte titelpagina en paginering, een door hem vertaald werkje opgenomen van Henricus Morus, een Engelse filosoof, *De Duyvel van Tedworth*. Koelman schrijft in zijn 'Aan de Leezer' dat hij dit werkje vertaalde omdat hij het nuttig acht mensen te overtuigen en te verzekeren dat er in de wereld 'Duyvelen, en Toveryen en Spookeryen zijn'. Hij ziet het als een 'Proeve van Historische bewijzen'.

1.1.8 De bestrijding van Deurhof

Een zesde publicatie tegen het cartesianisme schreef Koelman in 1694 over de opvattingen van Willem Deurhof (1650-1717), onder de titel *Het Vervolg van het Vergift van de Cartesiaansche Philosophie*. Het was bedoeld om aan te tonen dat de gronden en methode van de cartesiaanse filosofie de kerken veel kwaad dreigen te berokkenen.¹²

1.1.9 Vervolg van deze bestrijding

Korte tijd later verscheen een zevende publicatie tegen de nieuwe filosofie in een *Toemaat op 't vervolg van 't Vergift der Karteziaansche Philosophie*, ook in 1694 in Utrecht bij Anthony Schouten. Het is een klein geschriftje van 34 pagina's en het bevat aanmerkingen op Deurhofs verdediging.

1.1.10 De *Schriftmatige Leere der Geesten*

Het achtste, laatste en omvangrijkste werk dat Koelman tegen de cartesiaanse opvattingen schreef, verscheen postuum in 1695. Het is zijn *Schriftmatige Leere der Geesten, soo der Goede als insonderheid der Quade, Als mede van Bezetenheid, Spokerye en Toverye, zynde Een volle wederlegginge van 't geene Balthazar Bekker, gewesen Predikant tot Amsterdam in sijne Vier Boeken en vordere Geschriftjens dies aangaande heeft uitgegeven. Begrepen in zes boeken, Het*

11. Koelman, *Wederlegging*, in 'Aan den Leeser', *3 dorso.

12. Koelman, *Het Vervolg van het Vergift van de Cartesiaansche Philosophie*, Utrecht, Anthony Schouten, 1694, *2.